

HIZIR-İLYAS ZAVİYELERİ, AYA YORGİ ve BEKTAŞİLER *

HIZIR-İLYAS ZAWİYAS, AYA YORGİ and BEKTASHİS

Sadullah GÜLTEN**

Öz

Halk inançları arasında yerini alan Hızır, özellikle yolcuların nazarında oldukça itibarlı bir yere sahiptir. Onun yolculuğa çıkarları koruyacağına dair büyük bir inanç söz konusudur. Bu inancın da etkisiyle olsa gerek, Anadolu'nun muhtelif pek çok yerinde Hızır-İlyas ismini taşıyan zaviyeler inşa edilmiştir. Bu itibarla, çalışmada öncelikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde herhangi bir tarikata mensup dervişlerin birlikte yaşamak ve kendi dini görüşlerini yaymak amacıyla inşa ettikleri, aynı zamanda buradan gelip geçen yolcuların rahat ve güvenli yolculuk yapmalarını sağlamayı amaçlayan Hızır-İlyas isimli zaviyeler üzerinde durulmuştur. Yine burada zaviyelerin kurulduğu yerlerdeki Hızır-İlyas makamları, Hızır-İlyas isimli mahalle, köy, cami ve mescidlerden de bahsedilmiştir. Makalenin ilerleyen sayfalarında ise tespit edilen bu zaviyelerden hareketle, Türklerin Anadolu'ya geldikleri sırada, Anadolu'da karşılaştıkları yerel kültürlerin Hızır-İlyas inancı üzerindeki rolü tartışılmıştır. Ayrıca tespit edilen zaviyelerde yaşayan dervişlerin bağlı oldukları tarikatların bu kültürün Türk inançları arasına girmesindeki etkisi de makalenin konuları arasındadır. Bu bağlamda Kalenderî, Haydarî, Vefâî, Babaî ve Bektaşî dervişlerinin rolü üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan Hızır-İlyas inancının Anadolu'daki gayrimüslimler üzerindeki etkisi de arşiv belgeleri, seyyahların gözlemleri ve modern çalışmalar ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hızır-İlyas, Hızırlık, zaviye, Bektaşiler, Aya Yorgi.

Abstract

Al-Khidr, which took place among folk beliefs, has a reputable position, espacially among passengers. There is a strong belief that he will protect those who are on the journey. Probably because of this belief a lot of zawiyas had been established in the name of Khidr-Ilyas. In this respect our study primarily focuses on zawiyas built by Saldjukian and Ottoman derwishes to live together while spreading the irreligious view and also serve passengers as a comfortable and safe place while they are on the road. Here; Khidr-Ilyas maqams, Khidr-Ilyas named neighborhoods, villages, mosques and masjids are also mentioned. Based on the listed zawiyas, further pages of the paper discuss the role of local cults on the Khidr-Ilyas beliefs at the time of Turks' arrival to Anatolia. In addition to affects of the tariqats of the derwishes whom are living in the mentioned zawiyas, toinfiltration of Khidr-Ilyas beliefs among Turks is also a subtopic of the article. At this context, roles of Qalandariyya, Haidariyya, Babaiyya and Bektashi derwishes are argued. On the other hand, the influence of Khidr-Ilyas beliefs above the non-muslim habitants of Anatolia is also evaluated under the light of state papers, travel books and modern researches.

Keywords: Khidr-Ilyas, Hizirlik, Zawiya, Bektashis, Aya Yorgi.

* Makalenin Geliş Tarihi: 14.04.2017, Kabul Tarihi: 29.05.2017.

**Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sadullah-gulten@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9986-4367.

1. Giriş

İnsanların zor zamanlarında onlara yardım edeceğine inanılan varlıkları hemen hemen bütün toplumlarda görmek mümkündür. Bu tür inanışlar birbirini sürekli etkileyerek, ortaya yeni formların çıkmasına zemin hazırlamıştır (Aksoy, 2015:520). Türk-İslam dünyasında bu varlık Hızır olarak tebarüz etmektedir. İslamiyet'ten önceki Türk inançları arasında da Hızır benzeri varlıkları görmek mümkündür. İslami dönemden itibaren günümüzde de Türkistan sahasında halk arasında gezen, kalbi temiz insanlara yardım eden, onları destekleyen, çeşitli kötülüklerden koruyan ve onlara kut veren ilahî kaynaklı varlıklar Kızır olarak bilinmektedir ki (Çetin, 2002:33-34), bu durum İslam inançlarının tabii bir yansımasıdır. Çepniler ile meskûn olan Giresun'da Hızır'ın, Kızır olarak anılması, bu kültürün Anadolu'ya taşındığını göstermektedir (Kaya, 2011:188). Fakat mesele bununla da kalmamış, Türklerin Anadolu'da karşılaştıkları kültürler de Hızır inancı üzerinde kuvvetle etkili olmuş, Türk ve İslam kültüründe yer alan Hızır inancı böylece yeni ve daha geniş muhtevalı bir hal almıştır. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere, özellikle Kalenderî, Haydarî, Vefâî, Babaî ve Bektaşîler gibi heterodoks dervişler ve halk, Hristiyanlar tarafından aziz olarak kabul edilen Aya Yorgi/Saint Georges kültürünü Hızır-İlyas'a eklemeleşlerdir.

Arapça hadır kelimesi Türkçe'ye Hızır ve Hıdır biçiminde geçmiştir. Hadır, yeşil, yeşilliği çok olan yer anlamındaki ahdar ile eş anlamlıdır. Hızır'a bu ismin kuru yerde oturduğunda altında otların yeşerip dalgalanması, cennet pınarlarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi sebebiyle verildiği kabul edilmektedir (Ocak, 2012:47; Çelebi, 1998:406). Bununla birlikte Kehf suresinde, Hz. Musa ile kullarımızdan bir kul olarak tarif edilen ve İslam dünyasında Hızır olarak kabul edilen kişinin gerçek adı, lakabı, soyu, kimliği, yaşadığı zaman, hâlâ yaşayıp yaşamadığı, İlyas ile olan ilişkisi gibi pek çok mevzu her inançtan ilim adamı tarafından tartışılmış olup, tartışılmaya da devam etmektedir (Ocak, 2012:43-81). Hızır, halk nazarında zor durumda kalan kişilere yardım eden, iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandıran, bereket ve bolluğa kavuşturan ve savaşlarda yardım eden bir figür olarak kabul edilmiştir. "Her geceyi Kadir bil her geleni Hızır bil", "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez", "Hızır gibi yetişti" atasözleri ve deyimlerinin yanında "Hızır Acil" gibi kavramlar bu inancın birer tezahürüdür. İslam dünyasında, özellikle Türkiye'de yapılan araştırmalarda, kalabalık bir kitlenin gerektiğinde onun yardıma geleceğinden emin olduğu tespit edilmiştir. Hatta Hızır sayesinde bir felaketten kurtulduğuna, bir nimete kavuştuğuna inanmayanların sayısının da hemen hemen yok denecek kadar az olduğu ifade edilmektedir (Ocak, 2012:107). Hızır insanların ihtiyaç duyduğu her an onların yardımına koşacak bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Bu yüzden insanlar ona olan vefa borçlarını bir şekilde ödemek istemişler, bunun sonucu olarak onun adına makam, zaviye, cami, mescid, kilise ve manastırlar inşa etmişler, adını kurdukları mahalle ve köylere vermişlerdir.

2. Anadolu'da Hızır-İlyas Zaviyeleri

Hızır'ın, özellikle yolcular nazarında itibarı oldukça yüksektir. Belki de bunun arka planını Kehf suresinde Hz. Musa'nın yolculuk yaptığı kişinin Hızır olduğuna dair duyulan inanç oluşturmaktadır. Ayrıca İskender-i Zülkarneyn'in ölümsüzlük suyunu bulmak için çıktığı uzun ve meşakkatli yolculukta yoldaşı Hızır'dır. Hızır, İskender'in yolculuk sırasında ihtiyaç duyduğu her an yanında belirip, her konuda ona yardımcı olmuştur (Avcı, 2012:29-30). Yine Oğuz Kağan destanında da bu inanca dair izler mevcuttur. Destanın Uygur varyantında Oğuz Kağan'a yol gösteren ve yolculuğu esnasında ona yoldaşlık eden gök yeleli bir erkek kurt iken, Reşideddin'in kaleme aldığı varyantta ise kurdun yerini bilge kişiler almıştır (Duman, 2012:193-194). Oğuz Kağan ve diğer Türk destanlarında yer alan bu bilge kişiler, pek çok yönden Hızır'a benzemektedir (Ögel, 1995:89). Öte yandan Oğuz Kağan destanında yer alan bu unsurlar eski Türk dininde güçlü bir şekilde kendini göstermekteydi. Türkler, Gök Tanrı'nın kendi hizmetlerine verdiği koruyucu ruhların bulunduğu inanmaktaydı. Bunlar insanlar arasında yaşamakta olup, onlardan biri de boz atlı yol iyesisydi. Boz atlı yol iyesi, gök sakallı koca veya aksakallı ihtiyar şeklinde insanların karşısına çıkardı (Döğüş, 2015:89). Yerleşim yerlerinin çıkışlarında veya yol üzerinde yer alan dağ eteklerinde görülen taş yığınları ovo ve obolar, boz atlı yol iyesi ile bağlantılı koruyucu iyelerdi. Obo, tekin olmayan yerlerin koruyucu gücüydü. Uzun yola çıkanlar, sarp dağları aşacak olanlar ıssız geçitlerde bir sıkıntıya uğramamak için kutsal taş yığınları olan bu obolara kansız kurban olarak bilinen çeşitli saçılar yaparlardı. Bugün Altaylar, Hakasya ve Tuva'da bu gelenek hâlâ devam etmektedir. (Kalafat, 2011:25 ve 2010:89).

Yolculuk esnasında kendilerine boz atlı yol iyelinin yardım ettiğine dair duyulan inanç, Müslüman olan Türklerin hayatında İslami Hızır kültü ile birleşmiş ve böylece Hızır olarak yerini almıştır. XV. yüzyılda Osmanlı topraklarında dolaşan seyyahlardan Macar George, yolculuğu esnasında hiç olmazsa bir defa bile Hızır'ın yardımını görmemiş tek bir kişiye rastlamanın mümkün olmadığını belirtmiştir. XVII. yüzyılda Baudierde aynı gözlemlerde bulunarak, Osmanlı topraklarında yolculuğa çıkanların Hızır'a dua ettiğini, böylece onun tarafından kesin olarak korunacaklarına inandıklarını ifade etmiştir (Ocak, 2012:110). Hızır'ın yolcuların yardımına koştuğuna dair duyulan bu inanış, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin ıssız yerlerde veya şehir ve kasabalarda yolcuların güvenli bir şekilde yolculuk yapmalarını amaçlayan, onları misafir edip ücretsiz yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan zaviye anlayışıyla birleşmiştir (Ocak-Faruki, 1986:468). Hızır-İlyas zaviyesi, Hızırlık tekkesi, Hızırlık Sultan tekkesi, Hızriyye gibi isimlerle hizmet veren müesseseler, bu anlayışın canlı birer şahididir. Bu inanç, zaviye kurucularını ve bu zaviyeleri destekleyenleri de etkilemiş olup, zaviyelere vakıflar bağlanmıştır. Bu hususla alakalı olarak Kemalüddin Oğulbek bin Tuğrul Şah bin Ferid, Ali Bey ve Emir Hasan bin Budak Bey tarafından Hızır-İlyas zaviyelerine bağlanan vakıflar

dikkat çekicidir. Selçuklular zamanında Konya'da kurulan Hızır-İlyas zaviyesine 1242 yılında Kemalüddin Oğulbek bin Tuğrul Şah bin Ferid zaviyenin giderlerinin karşılanması için bir vakıf tesis etmiştir (Aköz, 2014:534-535; VD 601: 193/254). Manisa'da yaşadığı anlaşılan Ali Bey, 1418 tarihinde Kesik Ali Bey adıyla bilinen arz kıtasının gelirini, buradan gelip geçen yoksullara sarf olunması şartıyla Hızır-İlyas'a vakf eylemiştir (VD 591: 177/179). 1553 tarihinde ise Emir Hasan bin Budak Bey, Küvar şehrinde kurulan Hızır-İlyas zaviyesine Küvar'a bağlı Çorşin köyünün bütün gelirini tahsis etmiştir (VD 582/1: 225/155).

Esasen Hızır-İlyas isimli bu zaviyeler sadece Anadolu sahasıyla sınırlı değildir. İbn Batuta'nın bildirdiğine göre Azak'ta, Abbadan'da ve Hürmüz'de Hızır-İlyas'a nispet edilen bu tür müesseseler vardı. O, Azak'taki Hızır-İlyas isimli ribatta konaklamıştı. Abbadan'da deniz kıyısında Hızır-İlyas'a ait olduğu kabul edilen bir inziva kulübesinden bahsederken, bunun tam karşısında bir de zaviyenin bulunduğunu, zaviyede dört kişinin yaşadığını ve bunların ziyaretçilerin yardımcılarıyla geçindiklerini aktarır. Hürmüz'ün altı mil uzağındaki bir yerde de Hızır-İlyas adına takdis ve ziyaret edilen mezarı anlatır. Ona göre, halk burayı Hızır-İlyas'ın namaz kıldığı yer olarak kabul etmekteydi. Zaviyede ise ziyaretçilere hizmet eden dervişler bulunmaktaydı (İbn Batuta, 2004:271, 388, 468). Bunların dışında Bağdat'ın Kerh bölgesinde de Hızır-İlyas tekkesinin varlığını biliyoruz (Maden, 2016:144). İslam coğrafyasının başka yerlerinde de bu tür müesseseler muhakkak vardır. Fakat Hızır-İlyas'a nispet edilen zaviyeler en çok Müslüman Türklerin yaşadığı Anadolu ve civarında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Konya, Akşehir, Amasya, Çorum, Tokat, Sonisa, Bolu, Denizli, Kütahya, Kastamonu, Sinop, Canik, Trabzon, Alanya, Edirne ve Halep'te Hızırlık, Hızıryye, Hızırlık Sultan ve Hızır-İlyas adıyla kurulan zaviyeler inşa edilmiş ve yukarıda da söylediğimiz üzere buralara önemli miktarda vakıflar bağlanmıştır.

Hızır inancının yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri olan, Orta ve Kuzey Anadolu'da bu tür zaviyelerin sayısı oldukça fazladır. Bunun nedenleri ilerleyen sayfalarda değerlendirileceği için burada ayrıca üzerinde durulmamıştır. Konya'daki Hızır-İlyas zaviyesi Ferhuniye mahallesinde Başarabey mescidinin doğusundaydı. Zaviyenin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı belli değildir. Fakat zaviyenin bölgenin Türkler tarafından alınmasından hemen sonra kurulmuş olduğu ifade edilebilir. Nitekim 1242 tarihinde Selçuklu ümerasından Kuşaksuz olarak da bilinen, Kemalüddin Oğulbek bin Tuğrul Şah bin Ferid zaviyenin giderlerinin karşılanması için bir vakıf tesis etmiştir (VD 601: 193/254). Arapça olarak hazırlanan vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla, Kemalüddin Oğulbek, kendi mahallesinde bulunan zaviyeye Akşehir'e bağlı Hökes karyesinin tamamını, zaviyenin bulunduğu bölgede bulunan yedi bahçeyi, Emir ibn Cüryan ve Doğancık mezraalarının yanı sıra pek çok arazi ile han, üzüm çubukları, dükkânlar ve ev vakfetmiştir (Aköz, 2014:534-535). Selçuklulardan Osmanlılara devreden bu vakfı, tahrir defterlerinden de takip etmek mümkündür. Buna göre 1476 tarihli evkaf defterinde zaviye, Vakf-ı Hızır-

İlyaslık şeklinde geçmektedir. Hoşafçılar çarşısında gelirleri zaviyeye ait 12 dükkân bulunmaktaydı. Ayrıca 1500 tarihli evkaf defterinde tespit edilen Hızır-İlyaslık vakfının Konya'da bulunan bu zaviye vakfı olup olmadığı anlaşılamamakla birlikte, Hızır-İlyaslık'a Yazır köyüne bağlı Ilıcak mezrasının 150 akçelik geliri tahsis edilmiştir (TD 387/I:35; TD 564:20a; TD 565:216a).

Konya dışında bu civarda Akşehir, Aksaray, Ermenek, Larende, Beyşehir gibi yerlerde de Hızır-İlyas kültürünün izlerini görmek mümkündür. Bu itibarla Akşehir'de de Vakf-ı Hızır-İlyaslık isimli bir zaviye bulunmaktaydı. Zaviyenin zemin ve bağdan oluşan gelirleri mevcuttu (TD 564:54b). Zaviye mescidinin mihrabında antik eserlerden alınmış iki adet taş kullanılmıştı (Aslan, 2015:223). Aksaray'daki Hızırlık ile Ermenek'teki Hızırlık Sultan isimli ziyaretgâhlardan Evliya Çelebi vasıtasıyla haberdarız. O, Aksaray'daki Hızırlık isimli ziyaretgâhın mesire ve seyirlik bir yer olduğunu, burada bir gece ibadet niyetiyle misafir olanların bazı hastalıklardan kurtulacağına dair bir inancın varlığını aktarmaktadır (Evliya Çelebi, 1999:110-111 ve 2005:145). Öte yandan Larende'de Emlüddin Bey (?) vakıflarından bahsedilirken, vakfa ait zeminin Hızır-İlyaslık yakınında bulunduğu kaydedilmiştir (TD 387/I:119). Son olarak Beyşehir'de İbrahim Ağa mescidinin vakıfları arasında yer alan bir kıta Hızır-İlyaslık'tan bahsedilmektedir (Muşmal, 2006:249). Ermenek'te görülen Hızırlık Sultan ismi sadece buraya mahsus olmayıp, Çorum ve Denizli'de de aynı isimli ziyaretgâhlar bulunmaktadır. Hızır'ın, Sultan olarak vasıflandırılması onun müşahhas bir kişilik olduğuna dair inançla alakalı görülmektedir. Son olarak, bahsedilen bölgeyle kültürel ilişki içindeki Kayseri-Erkilet'te de Selçuklular zamanında Hızır-İlyas isimli bir köşkün yapıldığını belirtelim (Yavaş, 2007:210).

Çorum'da 12 hâneli bir mahalle, 1576 tarihli tahrir defterine Mescid-i Zaviye-i Hızırlık ismiyle kaydedilmiştir (TD 38:19a). Burası da Osmancık, Birgi, Seferihisar, Bolvadin kazalarındaki gibi, Hızırlık olarak bilinen mevkilerin sonradan mahalleye dönüşmesiyle paralellik göstermektedir (Gökçe, 2012:48). Bu itibarla mahallenin kurulduğu yerin Hıdırellez kutlamalarının yapıldığı eski bir Hızırlık olduğu, burada zamanla bir zaviye kurulduğu ve mahallenin de bu zaviye etrafında tesis edildiği söylenebilir. Özellikle mahallenin önceki defterlerde yer almadığını gösteren hariç ez-defter ibaresi, burasının sonradan teşekkül etmiş olduğuna yönelik iddiamızı desteklemektedir. Hızırlık'ın zamanla iskâna açılarak nüfus celp ettiği ve bu süreç sonucunda meskûn hale getirildiği anlaşılmaktadır. Burada bulunan bir camideki sandukalar Hızırlık Sultan ismiyle bilinmekte olup, cami muhtemelen tahrir defterinde geçen mescidin yerine yapılmıştır. Bu bağlamda buradaki sandukaların bu mescidden, camiye taşınmış olduğu düşünülebilir. Ayrıca Çorum'da bulunan Hızırlık Mezarlığı da mahalleye yakın bir yerde olmalıdır (Sevin, 2008). Tahrir defterinde rastlanan zaviyenin uzun müddet faal olduğu, geç döneme ait belgelerden anlaşılmaktadır. 1845 senesinde tutulan temettuat defterinde Çorum'un merkezinde bulunduğu belirtilen Hızırlık ve Hızırlık Sultan isimli tekke burası olmalıdır. Bu tarihte Hızırlık tekkesi hâlâ işlekti ve gelip geçenlere yardımda bulunmaya devam

etmekteydi. Zaviyede, zaviye şeyhi Derviş Süleyman, torunu Derviş Ahmet ve Şeyh Abbaszade Derviş Ahmet yaşamaktaydı. Tekkenin gelirleri Ata Sultan köyünde yarım dönüm bağ ile Karaca köyünden elde edilen zahire idi (ML. VRD. TMT. d. 471). XVI. yüzyılda Amasya sancağına, günümüzde ise Çorum'un Mecidözü ilçesine bağlı Elvan Çelebi köyündeki tekkede de Hızır'a izafe edilen bir makam ve çeşme vardı (Ocak, 2012:134). Ayrıca ilerleyen sayfalarda üzerinde durulacağı üzere, Babailerin önderi Baba İlyas'ın torunu olan Elvan Çelebi tarafından kurulan bu tekkede, Hızır kültü oldukça yoğun bir şekilde yaşamaktaydı.

Tokat'ta Hızırlık ırmağı kenarında bulunan Hızırlık mevki ve civarında Hızırlık, Açıkbaş ve Kömsek Baba Sultân tekkeleri mevcut olup, bu tekkelerde Bektaşiler yaşamaktaydı (Evliya Çelebi 2001:33, 34, 38). Ayrıca Tokat'ta Cisir-i Kebir yakınında olduğu belirtilen yerde bir de haydarihâne bulunmaktaydı. Bu zaviye haydarihâne adının yanında Hızır-İlyaslık diye de bilinmekteydi (Gülten; 2012:48). Diğer taraftan kaynaklarda Cisir-i Kebir olarak geçen köprü 1251 senesinde Selçuklular tarafından yapılmış olup, Hızırlık adını taşımaktaydı (Demirtaş, 2015:486). Yine Tokat merkezde Hızırlık mescidi ile Tokat merkez kazaya tabi Hızır-İlyas isminde bir de köy bulunmaktaydı (TD 583:25a; TD 387/II:451). Tokat kazaları arasındaki Sonisa merkezinde de Hızır-İlyas zaviyesine rastlanmaktadır. 1530 tarihinde Fındıklar mezrasında bulunan Toylu cemaatinden elde edilen gelirin dörtte biri bu zaviyeye aitti. 1575 tarihinde ise Şeyh Muslihiddin oğlu Mehmet'in tasarrufunda bulunan zaviyenin 1652 akçe hâsılı mevcuttu (TD 387/II:527, 533; TD 178:10a). Ayrıca zaviyeye Canik sancağından da bazı gelirler aktarılmaktaydı (Öz, 1999:146). Tokat'a yakın bir merkez olan Amasya'da da Hızır-İlyas isimli bir zaviyenin bulunduğunu Evliya Çelebi kaydetmektedir. Fakat o, zaviye hakkında maalesef herhangi bir tafsilat vermez. Ayrıca burada Hızır-İlyas ismiyle bilinen bir de cami mevcuttur (Evliya Çelebi, 1998:90, 92). Diğer taraftan Amasya'ya bağlı Merzifon'da, eteğinde yatır olan bir tepe Hızırlık Tepesi olarak bilinmektedir (Ocak, 2012:135). Aşağıda ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı üzere, Amasya merkez kazaya bağlı ve şimdiki adı İlyas olan Çat köyündeki Baba İlyas zaviyesinde de (Gürbüz, 1993:247), Hızır inancına yönelik unsurların ağırlıklı olduğu ifade edilebilir. Hatta burada bulunan türbe Baba İlyas ve Hızır-İlyas türbesi olarak bilinmektedir. Burası hâlâ civardaki Alevîler tarafından ziyaret edilmektedir (Yıldız, 2011:475). Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi, Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi'nin Çorum'a bağlı Mecidözü'nün Elvan Çelebi köyünde kurduğu tekkede Hızır inancına bağlılığın ne kadar yoğun olduğu, bölgeye uğrayan şahitlerin canlı anlatımlarıyla bilinmektedir. Hatta burada Baba İlyas ile Hızır birleştirilmişti. Dervişlerin Hızır-İlyas'ın macera ve kahramanlık hikâyeleri diye zaviyeye uğrayan seyyahlara anlattıkları aslında Hristiyanlık ve çok daha eski menkıbeler ile karışan Baba İlyas'ın hayatı ve menkıbeleriydi (Eyice, 1969:228). İlyas köyündeki türbenin Baba İlyas ve Hızır-İlyas türbesi olarak bilinmesi, bahsedilen bu hususun günümüzde de aynı canlılıkla yaşadığına dair güzel bir örnektir. Bu hususa aşağıda tekrar dönülecektir.

Çorum, Tokat ve Amasya ile kültürel ilişki içinde olan Canik sancağının Bafra kazasında da Hızır-İlyas isimli bir zaviyenin varlığını kaynaklardan anlıyoruz. 1530 tarihinde zaviyenin 500 akçelik geliri bulunmaktaydı. Ayrıca Yağbasan köyünün malikâne geliri de zaviyeye vakfedilmişti (TD 387/II:653, 679). Diğer tahrirlerde zaviye gelirleriyle ilgili bilgi yokken (Öz, 1999:148), zaviyeye ait kayıtlara XIX. yüzyılın ilk yarısında rastlanmaktadır. Belgelerden bu sırada zaviyenin faal olduğu anlaşılıyor. Ayrıca Canik sancağının Kavak kazasında Hızır-İlyas zaviyesi (İşlek, 2015:4), bu coğrafyada yer alan Lâdik'te ise Hızırlık ziyareti bulunmaktaydı (Evliya Çelebi, 1998:193-194). Canik sancağının doğusundaki Trabzon'da da Hızırlık zaviyesi mevcuttu. Zaviye Trabzon merkezinde, Çömlekçi meydanının yukarısındaydı (Fatsa, 2015:64).

Bolu'nun Mudurnu kazasındaki Hızır-İlyaslık zaviyesine, 1568 tarihli evkaf defterinden anlaşıldığı kadarıyla hariç ez-defter olarak belirtilmiş bir köyün vergileri tahsis edilmişti. Bu tarihte, tekke Mevlana Şeyh Mehmet Çelebi tasarrufundaydı. Ayrıca yine aynı defterde Sorkun karyesinin öşrünün, İlyaslık tekkesine ait olduğu belirtilmiştir (TD 547:239a, 269a). Fakat İlyaslık tekkesiyle, Hızır-İlyaslık zaviyesinin kastedilip edilmediği açık değildir. 1850 tarihli Bolu sancağına ait bir vakıf defterinde, Vakf-ı Hızırlık olarak kaydedilen ve Mudanya'da yer aldığı belirtilen yer muhtemelen bu zaviyedir. Kayda göre, vakıf geliri mescid imamına maaş olarak ödenmekteydi (EV. d. 14098:4). Bu bilgiden anlaşıldığı üzere, zaviye diğer pek çok yerde olduğu gibi sonradan sadece mescid olarak kullanılmaktaydı.

Bolu'nun hemen kuzeyindeki Kastamonu'da bulunan Hızırlık zaviyesinin yapımı 1550 tarihinden öncesine uzanmaktadır. Kazancı Hüseyin bahçesinde olduğu belirtilen zaviyenin, Kastamonu'nun mesire yeri olan Gaybiler deresi adıyla bilinen Tabaklar mevkinde olduğu tahmin edilmektedir. Zaviyenin geliri Kanuni döneminde 111, 1582 tarihinde ise 300 akçedir (TD 554:30a; Kankal, 2004:708). Kastamonu sancağına tabi Sinop'taki Hızır-İlyas zaviyesiye, Anadolu'nun kuzeydeki en uç noktasında İnceburun'da yer almaktaydı. Zaviye muhtemelen Selçuklular zamanında yapılmış, 1259 yılında Trabzon Rum İmparatoru'nun bölgeyi işgali sırasında yıkılmıştı. Buna rağmen zaviye sonradan yeniden inşa edilmişti (Kuru, 2001:45). Sinop'a uğrayan İbn Batuta'nın verdiği bilgilere göre, zaviye etrafında onbir Rum köyünün bulunduğu, Hızır-İlyas makamının hemen yanındaydı. Tekkede misafirlere ve gelip geçen yolculara yemek verilmekteydi. İbn Batuta'nın ziyareti sırasında Hızır-İlyas'a nispet edilen ve rahiplerin oturduğu bir de manastır yer almaktaydı. Burada bulunan su kaynağının başında yapılan duanın makbul olduğuna inanılmaktadır (İbn Batuta, 2004:442). Aynı şekilde Menemen'in, Hızırlık Tepesi isimli yerde bulunan kuyunun suyu da sütü gelmeyen kadınlara içirilmekteydi (Yörükân, 2005:99). Sinop'taki bu zaviye 1574 tarihli evkaf defterine Vakf-ı Hızırlık olarak kaydedilmiştir. Zaviye Boztepe'de bulunmakta olup, vakıf geliri 100 akçeydi (TD 554:104a).

Sinop'taki gibi deniz kenarında inşa edilen Hızır-İlyas isimli bir diğer zaviye ise Anadolu'nun güneyinde, Alanya sahilindeydi. III. Murat döneminde hazırlanmış evkaf defterindeki bilgilere göre, zaviye denizden kale duvarlarıyla ayrılmış büyük bir mesciddi. Fakat bu mescidin kullanılmadığı ve kimsenin burada yaşamadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden zaviyenin vakıfları Sultan Alaaddin vakfına ilhak edilmişti (TD 166:620; Akgül, 1989:297). Zaviyeli mescidin Selçuklular zamanında yapılmış olduğuna kuşku yoktur. Burası günümüzde Alanya'da bulunan Hızır-İlyas tepesiyle bağlantılı olmalıdır. Ayrıca Alanya kalesinin içinde Arap Evliyası adıyla da bilinen Hızır-İlyas ve Aya Yorgi isimli bir de kilise bulunmaktaydı (Gürbüz, 2001:223). Antalya'da körfeze hâkim bir noktada Hızırlık kulesi vardı. Burasının antik çağlarda mezar, savunma ve dinsel amaçla kullanılmış olması ihtimaller dâhilindedir. Muhtemelen Türklerin bölgeyi ele geçirmesi sonucu Hızırlık olarak isimlendirilmişti (Alp, 2005:1). Yine burada Hızır-İlyaslık bağı ve bahçesi bulunmaktaydı. Muğla civarında da Hızır-İlyaslık isimli bir mevki yer almaktaydı (TD 166:569, 583, 602).

Denizli şehir merkezinde bulunan Hızır-İlyaslık zaviyesinin bilinen ilk şeyhi Derviş İsa'dır. Zaviyeye sonradan inşa edildiği anlaşılan değirmen ile 160 dönüm yer vakfedilmiştir. Burasının Kanuni döneminde 241, 1571 tarihinde ise 311 akçe geliri vardı (MAD 262:446; TD 560:235a). Çorum ve Ermenek'teki Hızırlık Sultan gibi burada da Hızırlık Sultan mevcut olup, halk tarafından ziyaret edildiği Evliya Çelebi tarafından nakledilmektedir (Ocak, 2012:134). Hızırlık Sultan olarak anılan yer muhtemelen yukarıda bahsedilen zaviye ile bağlantılıdır. Denizli'nin kuzeyinde bulunan Kütahya da Hızır-İlyas kültü bakımından zengin malzeme sunmaktadır. Buna göre Kütahya kalesinin yakınındaki bir tepe Hızırlık diye bilinir ve burasının manzarası oldukça güzeldir. Ayrıca şehir merkezinde Hızırlık ismiyle bilinen bir de tekke vardı. Evliya Çelebi, burasının Selçuklular zamanında yapılmış güzide bir mescid ve küçük bir zaviye olduğunu aktarır (2005:13-15). 1780 tarihli bir belgeden zaviyenin uzun müddet faaliyetine devam ettiği ve zaviyeye ait vakıfların bulunduğu anlaşılmaktadır. Belgeye göre, zaviye Vadi-i Sultan Bağı'ndaydı ve vakıf mütevellisi Mevlevî Derviş Himmet'in ölümü üzerine yerine oğulları Mehmet ve Ali atanmıştı (AE. SABH. I. 203/13583). Zaviyenin hangi tarikata ait olduğu bilgisine ulaşamamakla birlikte, vakıf mütevellisinin Mevlevî olarak kaydedilmiş olmasından hareketle, tekkenin Mevlevîlere ait olduğu düşünülebilir. Son olarak Denizli ve Kütahya ile aynı bölgede yer alan Manisa'nın bir köyü ile Kula ve Alaşehir'in birer mahallesinin Hızır-İlyas ismini taşıdığını belirtelim (Emecen, 1989:146; ML. VRD. TMT. d. 8521/2; TD 166:448). Ayrıca yukarıda da söylediğimiz gibi, Manisa'da yaşadığı anlaşılan Ali Bey, 1418 tarihinde arz kıtasının gelirini buradan gelip giden dervişlerin ihtiyaçlarının karşılanması şartıyla Hızır-İlyas'a vakf etmişti (VD 591:177/179). Vakfiyede Hızır-İlyas olarak geçen bu yerin vasfı açık değilse bile, burasının da Hızır-İlyas adını taşıyan bir zaviye olması ihtimaller dâhilindedir.

Anadolu dışında ise Edirne ve Halep'te Hızır adına kurulan zaviyeler bulunmaktaydı. Hacı Bektaş Veli tarafından Edirne'de meydana gelen seli durdurması ve halkı Müslümanlaştırması için görevlendirilen Sefer Şah Sultan, başta Hızır Dede olmak üzere kırk müridiyle Hızırlık mevkisine gelmiş ve burada bir tekke inşa etmişti. Evliya Çelebi, burasının fetihten önce Hazret-i Hızır makamı olduğunu, sonrasında ise Sefer Şah Sultan tarafından bir Bektaşî tekkesine dönüştürüldüğünü belirtir (1999:235; Maden 2016:132). Hızırlık tekkesinin bulunduğu tepenin Hızırlık isminin yanı sıra Hızır-İlyaslık olarak da bilindiği 1461 tarihli İbrahim Paşa vakfiyesinden anlaşılmaktadır (VD 633:66/31). Halep'te ise Hızır-İlyas makamı bulunmakta olup, makamın ihtiyaçlarını karşılamak için bir de vakıf tesis edilmiştir. 1584 senesinde vakfın geliri 580 akçedir (Evliya Çelebi, 2005:174; TD 556/103a). Bölgedeki Hızıriyye zaviyesi ise muhtemelen Hızır vasıtasıyla kurulduğuna inanılan bir tarikatın mensuplarınca kendi inançlarını yaşamak ve yaymak amacıyla inşa edilmişti (Ocak, 2012:96). Zaviyenin 1550 tarihinde 5000, 1584'te ise 5100 akçe geliri vardı (Çakar, 2003:131, 399; TD 556:114a). Bunların dışında Halep'in Ravendan nahiyesine bağlı Mağaratü'l-Hızır isimli bir köy ile Halep'e yakın bir coğrafyada bulunan Musul'da Hızır-İlyas makamı mevcuttu (Çakar, 2003:326; Bayatlı, 1999:50).

3. Aya Yorgi, Bektaşiler ve Hızır-İlyas

Hızır-İlyas benzeri kültler pek çok toplumda ve inanç sisteminde farklı şekillerde tezahür etmiş ve birbirini sürekli etkilemiştir. Bu etkileşimlerden biri de Hızır-İlyas inancı ile Hristiyan inancında önemli bir yere sahip olan Aya Yorgi/Saint Georges kültü arasında Anadolu'da ve bazı İslam memleketlerinde kurulan ilişkide görülür. Bu ilişkide Aya Yorgi/Saint Georges kültürünün Hızır-İlyas inancını biçimlendirdiği düşüncesi ileri sürülür. Aya Yorgi/Saint Georges azizlerin hayatlarını inceleyen *hajiografi* [aziz bilim] kaynaklarında beyaz atlı, savaşçı bir aziz olarak tasvir edilir. Hristiyanlığı kabul ettiği ve inancından vazgeçmediği için öldürülmüştür. Bundan dolayı *martyr* [şehit] olarak kabul edilir. I. Constantinus zamanından (306-337) itibaren takdis edilmeye başlanmış ve kültü resmîleşmiştir. Sonraki yıllarda başta Haçlı orduları olmak üzere Hristiyan savaşçıların koruyucusu olarak kabul edilmiştir. Bazı araştırmacılar Aya Yorgi ile ilgili anlatılanların antik dönemde önem verilen Tanrılarla ilgili olduğunu ve Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte, Aya Yorgi'ye isnat edildiği kanaatindedir. Onun tarihi bir kişilik olduğunu kabul edenler ise Kapadokya'da doğduğunu, Diokletianus zamanında (284-305) generalliğe yükseldiğini, Hristiyanlığı kabul edip yayması neticesinde İzmit'te başı kesilerek Jülyen takvimine göre 23 Nisan, Gregoryen takvimine göre ise 6 Mayıs 303 tarihinde öldürüldüğünü ileri sürmektedirler. Aya Yorgi denildiğinde onun şehitliği ve bir atın üstünde mızrağıyla bir ejderhayı öldürme anımı resmeden ikonu öne çıkar (Ocak, 2011:53-55). Onun güzel atı üzerinde rüzgâr gibi her yere yetişen, ırmaktan su içtiği için ölümsüz olan, savaştan hoşlanan ve haklı tarafın imdadına koşan, kendisine

sığınan kim olursa olsun yardım eden vasıfları Hızır-İlyas'a izafe edilmiştir (Eyice, 1969:233). Aya Yorgi sadece Hızır-İlyasla özdeşleştirilmekle kalmamış, XIII. yüzyılda Babailer, XIV yüzyılda Rum Abdalları ve XV. yüzyılda Bektaşî dervişleri gibi heterodoks dervişler de Anadolu ve Rumeli fetihleri sırasında şuurlu ve sistematik bir İslamiyet propaganda aracı olarak onun özelliklerinden bol bol faydalanıp, onu kendi atlı-savaşçı şeyhleriyle aynileştirmişlerdir (Ocak, 2011:59).

Anadolu'nun pek çok yerinde makam, ziyaretgâh, köy, mahalle, tepe ve mevki isimlerine rastlanmış olması, Hızır-İlyas kültüründen önce buralarda Aya Yorgi/Saint Georges kültürünün ağırlıkta olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan bazıları, muhtemelen Türklerin Anadolu'ya gelmesinden çok önce Anadolu'da bir kült haline gelmiş olan Aya Yorgi ile ilgili olup, sonradan Hızır makamı veya ziyaretgâhu olarak isimlendirilmiştir (Hasluck, 2015:78). Örneğin Piri Reis, Foça'da Hızır-İlyas adasından bahsederken, adada bulunan Hızır-İlyaslık'ta eski bir kilise olma ihtimali olan harap bir binadan bahseder (Piri Reis, 1973/155; Ocak, 2012:136). Keza Sinop'ta Hızır-İlyas zaviyesinin bulunduğu yerde bir de manastır bulunması bu düşüncüyü destekler mahiyettedir. Edirne'de Hızırlık tekkesinin kurulduğu yer Hristiyanlık döneminde Aya Yorgi makamı olarak kabul edilmektedir. Antalya'daki Hızırlık kulesinin bulunduğu yerin de daha önce bir mezarlık olabileceği iddia edilmektedir. Ayrıca Aya Yorgi/Saint Georges menkabelerinin önemli bir kısmının Orta ve Kuzey Anadolu'da tespit edilmesi ile (Ocak, 2012:139), Konya, Akşehir, Aksaray, Larende, Ermenek, Çorum, Amasya, Tokat, Kastamonu, Sinop ve Canik gibi yerlerde Hızır-İlyas zaviyeleri, ziyaretgâhları, makamları, köy, cami, mahalle ve mevkilerin bol miktarda olması bu iddia ile paralellik göstermektedir. Burada Aya Yorgi'ye ait bazı unsurların Hızır'a nispet edilmesinde kurulan kültürel ilişkinin kimler tarafından sağlandığı sorusu önem taşımaktadır. Bu hususla ilgili olarak Kalenderî, Haydarî, Vefâî, Babaî ve sonrasında ise Bektaşîler başta olmak üzere heterodoks grupların etkili olduğu söylenebilir. Muhtemelen onların vasıtasıyla Anadolu'da yaşatılan kültürel öğelere ait pek çok unsur, tarihi şahsiyeti belli olan eren ve velilerin menkibelerine eklenmiştir (Eyice, 1969:228).

1553 tarihinde Elvan Çelebi köyünü ziyaret eden Hans Dernschwam ve Ogier Ghislainde Busbecq'de buradaki dervişlerden Hızırla ilgili rivayetleri dinlemişlerdir. Dernschwam, Türklerin Aya Yorgi/Saint Georges'den başka hiçbir Hristiyan azizi tanımadıklarını, bu azize de Hızır-İlyas adını verdiklerini belirtir. Dervişler Hızır-İlyas'ın Kapadokya'da yaşamış ölümsüz kahraman bir şövalye olduğunu, hâlâ yaşadığını, ayrıca hangi dine mensup olursa olsun, onu yardıma çağıran herkesin yardımına koştuğunu anlatmışlardır. Dervişlerden birisi Dernschwam'la beraber seyahat eden piskopos Hızır'ın/Saint Georges'in akrabası ve hizmetkârı olan evliyaların da aynı şekilde çağırılınca yardıma geldiklerini söylemiştir (Dernschwam, 1992:274). Busbecq de Hızır menkibesini dinlemiş, dervişler kendisine Hızır'ın atının bastığı kaya ve toprakları göstermişlerdir. Ayrıca ona Saint Georges'u

tasvir eden bir ikonü göstererek Hızır'ın bu zat olduğunu söylemişlerdir (Ocak, 2012:134). Onların anlattıklarına bakılırsa, Hristiyanların Aya Yorgi/Saint Georges efsanesi Hızır-İlyas adıyla İslamlaşarak Elvan Çelebi zaviyesinde yaşatılmıştır (Eyice, 1969:215). Nitekim Babaî isyanının önderi Baba İlyas'ın Çat köyünde fikirlerini yaymak amacıyla kurduğu zaviyesinde de bu inancın aynı şekilde yaşatıldığı görülür. Köyde bulunan türbe günümüzde Baba İlyas ve Hızır-İlyas türbesi olarak kabul görmekte ve Aleviler tarafından ziyaret edilmekte olduğuna yukarıda temas edilmişti. Günümüzdeki bu anlayışın kökleri, zaviyenin kurulduğu ilk yıllara kadar götürülebilir. Nitekim Semavi Eyice'ye göre, Elvan Çelebi köyünde dervişlerin Hızır-İlyas'ın macera ve kahramanlık hikâyeleri diye seyyahlara anlattıkları, Hristiyanlık ve çok daha eski menkıbeler ile karışan Baba İlyas'ın hayatı ve menkıbeleridir (Eyice, 1969:228).

Çat ve Elvan Çelebi köylerinde görülen benzer inanışların ortaya çıkışını, Babaîlerin fikri alt yapısını oluşturan Vefâî, Kalenderî ve Haydarî dervişleriyle ilgili görmek gerekir. Onların ekisiyle Babaîler ve sonrasında Bektaşilere bu gelenek tevarüs etmiştir. Bu iddianın temelleri ilk olarak İbn Batuta'da görülmektedir. O, Kuka şehrinde Hızır-İlyas'a nispet edilen bir namazgâhta, şeyhleriyle beraber bir grup Haydarî dervişini gördüğünü ifade etmektedir (İbn Batuta, 2004:790). Bu ilişkinin izine Tokat'ta da rastlanır. Tokat'ta bulunan ve Haydarî dervişlerinin yaşadığı haydarîhâne, Hızır-İlyaslık olarak da bilinmektedir (Gülten, 2012:48). Ayrıca Çorum'un Osmancık kazasında Hızırlık ve Haydarîhâne mahalleleri mevcuttur. Erzincan'da ise Hazret-i Hızır Makâmı'nda yaşayan Bektâşilerden başka, bölgede Kalenderî ve Haydarîler de bulunmaktadır (TD 387/II:398; Evliya Çelebi, 1998:187; Gülten, 2012:46). Dahası Tokat, Erzincan ve Osmancık'tan başka Konya, Aksaray, Beyşehir, Larende, Kastamonu ve Trabzon'da hem Hızır-İlyas zaviyeleri hem de Kalenderî ve Haydarîlerin yaşadığı zaviyeler inşa edilmiştir. Ayrıca Haydarîlerin yoğun olarak bulunduğu Erzurum'a bağlı Horasan ilçesinin kuzeyinde de Hızır-İlyas köyü ve köyde aynı isimle anılan bir de kale mevcuttur (Günaşdı vd, 2012:57; Gülten, 2012:43). Son tahlilde Hızır-İlyas kültürünün yoğun olarak yaşadığı yerlerle, Kalenderî ve Haydarîlerin dağıldığı sahalar oldukça uyumludur (Gülten, 2012:39). Tokat ve Edirne'deki zaviyelerde Bektaşîlerin yaşadığını yukarıda belirtmiştik. Yine Bağdat'ın Kerh bölgesinde Dicle'nin kenarında yer alan Hızır-İlyas zaviyesi de Bektaşîlerin elindeydi (Karakaya-Stump, 2015:55). Bektaşî geleneği içinde önemli bir yeri olan Koyun Baba zaviyesinde de Hızır-İlyasla bağlantılı pek çok unsur bulunmaktadır. Osmancık'taki Koyun Baba zaviyesi Hızırlık mevkisindedir. Koyun Baba ayini ve Çoban Baba semahı gibi ayinlerin Hıdırellez kutlamalarıyla aynileşmiş olması da dikkat çekicidir (Gökçe, 2012:68). Koyun Baba'nın bir Kalenderî dervışı olması bu bağlantının temellerini göstermesi açısından oldukça mühimdir ve yukarıdaki görüşlerimizi desteklemektedir (Ocak, 2016:153). Diğer taraftan Amasya'nın Gelgiras kazasında yer alan Hızır Dede tekkesi de 1745 tarihinde Bektaşî dervişlerinin idaresi altındadır (Maden, 2016:127).

Bektaşiler tarafından yazılan Hızırnâmeler ise Hızır'ın Bektaşiler nazarındaki önemini kuvvetli bir şekilde göstermektedir. İlk örneğine 1476 gibi erken bir tarihte rastlanan Hızırnâme, Isparta Eğirdir'de Muhyiddin Çelebi tarafından yazılmıştır. Bektaşî olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, eserinde Hacı Bektaş Veli'ye özel bir önem vermiştir. A. Yaşar Ocak, onun Hızriyye tarikatına mensup ve Hz. Ali'yi ön plana çıkarmasından dolayı da Rum Abdalları zümresinden olabileceği kanaatindedir (Ocak, 1998:418; Sarıkaya, 2007). Hızır'ı mürid olarak sunan ve Hızır'ın mevki ve rolünü gösteren Hızırnâmelerin bir kısmı ise Alevî ve Bektaşî erkân ve adabını göstermesi açısından buyruklara benzemektedir. 1848 tarihinde Amasya'da Seyyid Alizâde tarafından yazılan *Hızırnâme*'de cem ayini yanında dört kapı, kırk makam, musahiplik, yol ve erkân, mürebbi, kurban ve tercüman, tecellâ ve teberrâ kavramları yer almaktadır (Şahin, 2016:33).Yine Kureyşan ocağına ait bir seçerede Hızır ve İlyas'a ölümsüzlük verilmesinin sebebi, onların Hasan ve Hüseyin'i görmek istemeleri olarak ifade edilmektedir (Yalçın-Yılmaz, 2017:62). Bektaşilerin ve Alevilerin Hızır'a olan bu ilgisi, sonraları da yoğun bir şekilde devam etmiştir. Hızır inancı her ne kadar Sünni ve Alevî-Bektaşî çevrelerin ortak değeri olsa da Hızır makamları en çok Alevilerin yaşadığı yerlerde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Alevilikte Hızır-İlyas kurbanı, Hızır orucu, Hızır semahı ve Hızır postu kavramları da vardır (Şahin, 2016:40; Döğüş, 2015:89). Öte yandan her ne kadar buraya kadar Hızır-İlyas inancında Aya Yorgi kültünü ön plana çıkartmış olsak da, Ocak'ın bütün bu Hızır-İlyas kültünü Aya Yorgi ve diğer Hristiyan azizler ile yerel kültürlerle bağlamanın mümkün olmadığı yönündeki görüşüne de katıldığımızı belirtmeliyiz. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere, Hızır-İlyas zaviyelerinin pek çoğunda mescid yer almakta, hatta bunlardan pek çoğu birlikte anılmaktaydı. Bu bakımdan Sünniler için de Hızır önemli bir kült idi. Kaldı ki Türk kültür kaynaklarından da yoğun olarak beslendikleri bilinen heterodoks dervişlerin eski Türk inançlarında yer aldığını belirttiğimiz, boz atlı yol iyesi ve Kızır'dan etkilenmedikleri düşünülemez.

Zamanla Aya Yorgi ve Hızır-İlyas'ın birbirinin yerini aldığı ve her ikisinin aynileştiği anlaşılmaktadır. Türkleri etkileyip Hızır-İlyas haline dönüşen Aya Yorgi kültü, zamanla tersine bir etki göstererek Anadolu'da yaşayan Hristiyanları da aynı oranda etkilemiş benzetmektedir (Ocak, 2012:142). Nitekim onlar da inşa ettikleri Aya Yorgi/Saint Georges isimli kilise ve manastırlarını Hızır-İlyas olarak da anmışlardır. Bu geçişin daha XIII. yüzyılda başladığı ileri sürülebilir. Buna göre İbn Batuta, Sinop'taki Hızır-İlyas makamı ve zaviyesinin onbir Rum köyünün bulunduğu bir yerde olduğunu ve burada her zaman bir zahidin varlığını haber vermektedir (İbn Batuta, 2004:442). Trabzon'a bağlı Maçka'nın Şimşirli köyü yakınlarında VIII. yüzyıl ortalarında inşa edilen manastır da sonradan Hızır-İlyas olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca Trabzon merkezinde de Hızır-İlyas kilisesi mevcuttur. Trabzon'a gelen seyyahlardan Bijişkyan, Yeni Cuma camisinden bahsederken Kuzgundere üzerinde Hızır-İlyas da denilen Saint Georges kilisesinin buraya yakın olduğunu söyler. XVII. yüzyılın başlarında şehri gezen Bordier de Saint Georges kilisesini, şehrin güney doğusunda güzel bir çeşmesi olan çok eski bir

Rum kilisesi olarak tarif etmiştir. Bu kilise, bulunduğu mahalleye de ismini vermiştir (Aygün, 2008:107). Diğer taraftan Trabzon'da Hızır-İlyas isimli bir cami ve yukarıda da bahsettiğimiz üzere bir de zaviye bulunmaktaydı (VD nr, 155, 368/3240; Fatsa, 2015:64).

Urfâ'da Ermenilerin önemli dinî merkezleri, Büyük Ermeni kilisesi ile Hızır-İlyas manastırıydı. Her iki dinî mekân bünyesinde bir takım hizmetleri yürütmek amacıyla birer vakıf mevcuttu (Taş, 2014:245-246). Sivas'ta da Aya Yorgi ve Hızır-İlyas ismiyle bilinen iki kilisenin bulunduğu, Hızır-İlyas kilisesinin vakfının çokluğunun yanı sıra buraya Ermenilerden başka Sivas şehrinin seçkinlerinin de ilgi gösterdiklerini ve eğlendiklerini Evliya Çelebi haber vermektedir (Evliya Çelebi, 1999:116). Diyarbakır'da da Hızır-İlyas kilisesi inşa edilmişti (Karataş, 2012:400). Bunlardan başka diğer adı Aya Yorgi olan bir Hızır-İlyas isimli kilise de Heybeliada'daydı (BEO. 4421/331555). Yine Kıbrıs'ta da Hızır-İlyas isimli bir manastır inşa edilmişti (ML. 316/18). Foça'da bulunan Hızır-İlyas adası üzerinde de Aya Yorgi ismini taşıyan bir kilise bulunmaktaydı (Piri Reis, 1973:146). Kayseri'de de kiliselerden biri Hızır-İlyas ismini taşımaktaydı. Kiliseye Eslimpaşa mahallesinde dört ev vakfedilmişti (Keskin-Cömert, 2007:292). Bu sayıyı arttırmak mümkün görünüyor, fakat burada asıl üzerinde durulması gereken husus Müslümanların Hızır-İlyas (Hıdırellez), Hristiyanların ise Saint Georges/Aya Yorgi günü kutlamalarını bu kiliselerde gerçekleştirdikleridir. Örneğin İskenderun'da Saint Georges günü kutlamaları, 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece Saint Georges'un veya Hızır'ın bu kiliseye uğradığına inanıldığı için Hristiyanların Saint Georges, Müslümanların ise Hıdırellez olarak adlandırdıkları kilisede kutlanmaktadır (Türk, 2010:236). Zamanla iki kült birbirine karışıp, hem yerli Hristiyanların hem de Müslüman Türklerin ortak kutlamaları arasına girmiştir.

Tespit ettiğimiz Hızır-İlyas isimli mahalle ve köylerdenpek çoğunda gayrimüslimlerin yaşadığı görülmektedir. İstanbul'daki büyük ve küçük Hızır-İlyas mahallelerinde bulunan esnaftan hallerine göre cizye alındığı, onların gayrimüslim olduğunu göstermektedir (MAD 17988). İzmir'de bulunan Aya Yani mahallesinde inşa edilen okulun Hızır-İlyas mahallesinde bulunan Evangelist okuluna bağlı olduğu ifade edilerek, bu okul gibi muamele görmesi talep edilmiştir (BEO. 3826/286903; BEO. 3826/286903). Diyarbakır mahalleleri arasında da Hızır İlyas-ı Kebir ve Hızır-İlyas-ı Sagir isimli iki gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı (DŞS 2, 2013:63, 423; Erpolat, 2005:196). Mahalle, ismini muhtemelen Diyarbakır'daki Hızır-İlyas kilisesinden almıştı (Karataş, 2012:400). Ayrıca Diyarbakır'a bağlı Hızır-İlyas isimli bir de köy vardı (BEO. 1337/100263). Manisa'ya tabi Kula ve Alaşehir kazalarında da gayrimüslimlerin yaşadığı Hızır-İlyas isimli mahalleler bulunmaktaydı (ML. VRD. TMT. d. 08521:2; TD 166: 448; Gökmen, 2010:214). Adana'da bulunan Hızır-İlyas mahallesinde de gayrimüslimler yaşamaktaydı (MVL. 755/42). Gümüşhâne kazasında bulunan Hızır-İlyas mahallesinde ise Rum metropolitliğine

tabi bir okul inşa edilmişti (BEO. 3880/290971; DH. İD. 113/12; İ. MF. 22/8). Öte yandan Arapgir sancağına bağlı Eğin nahiyesindeki Hristiyan köylerden biri Venk-i Hızır-İlyas adını taşımaktaydı (Çakar-Kara, 2005:397). Köyde Ermeni ve Rumların birlikte yaşadıkları, her iki topluluğun kendi kiliselerinin tamir edilmesi hususunda arzda buldukları anlaşılmaktadır (AE. SSLM. III. 176/10508; AE. SSLM. III. 3/149). Muş'a bağlı Hızır-İlyas köyünde de Ermeniler bulunmaktaydı (DH. ŞFR. 330/111; DH. TMİK. M. 178/55). Son olarak Anadolu dışındaki Tolçı sancağındaki Hızır-İlyas köyünde gayrimüslimlerin, Eski Zağra sancağının Kızanlık kazasına bağlı Hızır-İlyas köyünde ise Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıklarını belirtelim (A. MKT. MVL130/84; HR. SFR. 705/51).

Bunların yanı sıra Maraş tahrir defterlerinde, sancaktaki bazı Hristiyan köylerinden Hızır-İlyas akçesi adıyla bir tür verginin toplandığı bilgisi yer almaktadır (TD 402:1001, 1010). Bu vergi sancağın sadece ilk defterinde yer alırken, sonradan muhtemelen bid'at sayılarak kaldırılmıştır. Fakat bu bilgi bir aralar bölgeden Hızır-İlyas adı altında vergi toplandığını göstermektedir. Belki de bu vergi bölgedeki diğer Hristiyanlara da teşmil edilmişti. Fakat bunun mahiyetini elimizdeki bilgilerle tam olarak ortaya koymak zor görünmektedir. İbrahim Solak haklı olarak bu vergiyi Hızır-İlyas inancıyla ilgili bulmuştur. Bu verginin tamamının gayrimüslimlerin yaşadığı Zeytun ve Firnos köylerinden alındığına bakılırsa Aya Yorgi kültü ile alakalı olması da akla yakın gelmektedir (Solak, 2004:165). Keza 1618 tarihinde İstanbul, Üsküdar, Galata ve Haslar kadısına yollanan bir hükümde reayadan hukuka aykırı toplanan vergiler arasında Hızır-İlyas akçesi adı altında talep edilen bir verginin sayılmış olması da bu hususla alakalı olmalıdır (Yereli vd, 2015:218). Burada Hızır-İlyas akçesinin hangi unsurlardan toplandığı açık değilse de bunun bütün tebaadan toplandığı söylenebilir. Her iki örnek göz önünde tutulacak olunursa, bu vergilerin temellerini Türklerin Anadolu'ya gelmesinden öncesinde aramak gerekmektedir. Bu ise muhtemelen Aya Yorgi/Saint Georges kültü ile alakalıdır. Bu husus onun Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki geçişkenliğin ne kadar derin olduğunun bir başka göstergesidir.

4. Sonuç

Eski Türklerde yolcuların yardımcısı olarak düşünülen boz atlı yol iyisi ile ilahi kaynaklı olduğu kabul edilen -ve adı muhtemelen İslami dönemde Kıdır olarak telaffuz edilmeye başlayan- Kıdır, Türklerin İslamiyet'i kabulleriyle birlikte Hızır kültüyle özdeşleşmiştir. Hızır'ın yolcuların yardımcısı olduğu anlayışından da hareketle, onun adına Anadolu'nun muhtelif pek çok yerinde Hızır-İlyas, Hızır Sultan, Hızırlık (Hıdırlık) ismiyle anılan zaviyeler inşa edilmiş yahut eskiden Aya Yorgi/Saint Georges adına yapılan kilise ve manastırlar zaviyeye dönüştürülmüş ve bunlara faaliyetlerini sürdürmeleri için vakıflar bağlanmıştır. Zaviyelerin kurulduğu yerler ile Hristiyanlıkta önemli bir yeri olan Aya Yorgi/Saint Georges kültü arasında yakın bir ilişki olduğuaçıkça dikkati çekmektedir. Zira Hızır-İlyas zaviyelerinin

yoğun olarak bulunduğu Orta ve Kuzey Anadolu, Aya Yorgi kültürünün ağırlıklı bir şekilde yaşadığı yerlerdir. Bu itibarla Aya Yorgi kültürünün Hızır-İlyas'a dönüşmesinde Kalenderî, Haydarî, Vefai, Babaî ve Bektaşiler gibi heterodoks dervişlerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Nitekim Hızır-İlyas zaviyelerinden bazıları doğrudan Bektaşilerin kontrolü altındayken, Hızır-İlyas zaviyelerinin kuruldukları coğrafya ile Babaî, Vefai, Kalenderî ve Haydarîlerin dağıldıkları sahalara oldukça uyumludur. Ayrıca Çat köyündeki Baba İlyas türbesinin Hızır-İlyas türbesi olarak tanınmasının yanında, Elvan Çelebi tekkesine uğrayan seyyahların verdiği bilgiler Babaî ve Vefai dervişlerinin bu ilişkiyi sürdürdüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu itibarla Aya Yorgi kültürünün Hızır-İlyas'a dönüşmesinde bu heterodoks dervişlerin rolü yadsınamaz bir hakikat olarak karşımızda durmaktadır. Sonraki dönemlerde ise Bektaşiler bu kültürün devamını sağlamışlardır. Öte yandan, hem Türk hem de İslam kültüründe Hızır-İlyas inancının yoğunluğu, Hızır kültürünü sadece Aya Yorgi'ye bağlamanın eksik ve hatalı bir değerlendirme olacağını da göstermektedir. Zira tespit edilen zaviyelerden bazılarının sonradan sadece meşit olarak kullanılması, bu inancın Sünniler arasında da yaygınlığının bir işaretidir. Hızır-İlyas kültürünün Anadolu'daki gayrimüslimler üzerinde de ağırlığı hissedilmiş, onlar inşa ettikleri kilise ve manastırların diğer ismi olarak Hızır-İlyas ismini kullanmışlardır. Yine Anadolu'da rastladığımız Hızır-İlyas isimli bazı mahalle ve köylerde gayrimüslimlerin yaşamış olması da bu etkinin diğer bir sonucu olarak zikredilebilir. Zamanla Hızır ve Aya Yorgi inancı etrafında ortak bir kültür oluşturulduğu ve Aya Yorgi ile Hıdırellez günlerinin birlikte kutlandığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

1. Kuyûd-ı Kadime Arşivi Tahrir Defterleri (TD):

38, 178, 547, 554, 560, 564, 565, 556, 583.

2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakıf Defterleri (VD):

591, 582/1, 155, 591, 633, 601.

3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a. Tahrir Defterleri (TD):

166, 387/I,II, 402.

b. Diğer Fonlar:

A. MKT. MVL 130/84.

AE. SSLM. III. 176/10508; AE. SSLM. III. 3/149; AE. SABH. I. 203/13583.

BEO. 4421/331555; BEO. 3826/286903; BEO. 3826/286903; BEO. 3880/290971;
BEO. 1337/100263.

DH. ŞFR. 330/111; DH. TMIK. M. 178/55; DH. İD. 113/12.

EV. d. 14098.

İ. MF. 22/8.

HR. SFR. 705/51.

MAD 17988; MAD 262.

ML. VRD. TMT. d. 8521; ML. VRD. TMT. d. 471; ML. 316/18; ML. VRD. TMT. d. 08521.

MVL. 755/42.

II. Yazılı Kaynaklar

- Akgül, Mehtap. (1989). "16. Yüzyıl Arşiv Kayıtlarına Göre Alâiyye'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatı ile Nüfus ve İdari Taksimatı". Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aköz, Alaattin. (2014). "Türk Dünyasının Ortak Değeri Olarak Hızırilyas ve 1248 (h. 646) Tarihli Bir Hızır İlyas Vakfiyesi". *Ciepo Interim Symposium, The Central Asiatic Roots Of Ottoman Culture*, İstanbul, 521-544.
- Aksoy, Gürdal. (2015). "Hızır versus Hızır: Kültür Tarihi, Din Sosyolojisi ve Astroloji Bağlamında Dersim Aleviliğinde Xızır". *Kızılbaşlık, Alevilik Bektaşılık, Derleyenler. Yalçın Çakmak-İmran Gürtaş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 519-541.
- Alp, Şebnem. (2005). "Hıdırlık Kulesi Antalya'da Bir Anıt Mezar". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Aslan, Mustafa. (2015). "İbrahim Hakkı Konyalı'nın Akşehir ve Beyşehir Çevresinde Tespit Ettiği Eskiçağ Malzemeleri ve Bunların Günümüzdeki Durumları". *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Konya, s. 217-239.
- Avcı, İsmail. (2012). "İskendernâmelerde Ölümsüzlüğe Yolculuk: İskender-i Zülkarneyn ve Hızır". *Prof. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Adana, s. 28-40.
- Aydın, Mehmet. (1986). "Türklerde Hızır İnancı". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 51-77.
- Aygün, Necmettin. (2008). "XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı". *Karadeniz Araştırmaları*, C. 5, S. 17, s. 75-111.
- Bayathı, Nilüfer. (1999). *XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çakar, Enver. (2003). *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

- Çakar, Enver-Fusun Kara. (2005). "17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avarızhâne Defterine Göre)". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, s. 385-412.
- Çelebi, İlyas. (1998). "Hızır". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, s. 406-409.
- Çetin, İsmet. (2002). "Türk Mitinde Kut İyesi Kızır ve Medeniyet Değişikliğinde Kızır'dan Hızır'a Geçiş". *Milli Folklor*, Yıl 12, S. 54, s. 30-34.
- Demirtaş, Hasan. (2015). "Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Mekkun (Bektut)/Açıkbaş Zaviyesi ve Türbesi". *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, Tokat, s. 485-499.
- Dernschwam, Hans. (1992). İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü. Çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Diyarbakır Şerhiye Sicilleri (DŞS). (2013). C.2, Diyarbakır.
- Döğüş, Selahattin. (2015). "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 74, s. 77-100.
- Duman, Mustafa. (2012). "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz". *Milli Folklor*, Yıl 24, S. 96, s. 190-201.
- Emecen, Feridun M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erpolat, Mehmet Salih. (2005). "Cizye Defterlerinin Sosyal ve İktisadî Tarih Araştırmaları Açısından Önemi: Diyarbakır Örneği". *SBArD*, S. 4, s. 189-204.
- Evlîya Çelebi. *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*. (1996-2007). Hazırlayanlar. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı vd, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, Semavi. (1969). "Çorum'un Mecidözü'nde Aşıkpaşa-oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi". *Türkiyat Mecmuası*, C. XV. s. 221-244.
- Fatsa, Mehmet. (2015). "Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zaviyeler". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 18, s. 61-74.
- Gökçe, Turan. (2012). "Hızır İlyas Kültürünün Yerleşim Birimlerine Yansıması: Osmanlı Döneminde Anadolu Şehir ve Kasabalarında Hıdırlık". *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi*, Editör. M. Ali Beyhan, İstanbul: Timaş Yayınları, 43-76.
- Gökmen, Ertan. (2010). "XIX. Yüzyıl Ortalarında Alaşehir'de Tarım ve Hayvancılık". *Gazi Akademik Bakış*, C. 3, S. 6, s. 213-230.
- Gülten, Sadullah. (2012). "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderiler ve Haydariler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXI, S. 52, s. 35-53.
- Günaşdı, Yavuz ve Yasin Topaloğlu vd. (2012). "2010 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları". *29. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 3, Ankara.

- Gürbüz, Adnan. (1993). "XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı". Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- . (2001), "XVI-XVII. Yüzyıllarda Alâiye Kalesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10. s. 207-226.
- Hasluck, F.R. (2015). *Bektaşilik Tedkikleri*. Çev. Râgıp Hulûsi (Sadeleştiren Kâmil Akarsu), Ankara: Kuran Edebiyat Yayınları.
- İbn Batuta. *İbn Batuta Seyahatnâmesi*. (2004). Çeviri, İnceleme ve Notlar. A. Sait Aykut, C. 1-2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşlek, Ali Emre. (2015). "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Canik Zaviyelerinde Yerine Getirilen Hayrî Hizmetleri". *Studies Of The Ottoman Domain*, C. 5, S. 9, s. 1-10.
- Kalafat, Yaşar. (2010). "Türk Kültürlü Halklarda Yarış-Pır-Ruhî İlahî Mitolojik Bağlantı". *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl 2, Sayı 1, s. 194-204.
- . (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Hz. Hızır'dan Sultan Nevruz'a*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kankal, Ahmet. (2004). "Kastamonu'daki Dinî-Tasavvufi Mekânlar ve Bunların Şehrin Gelişimindeki Rolü". *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri*, Ankara.
- Karakaya-Stump, Ayfer. (2015). *Vefailik, Bektaşilik Kızılbaşlık*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karataş, Mehmet. (2012). "Mahkeme Kayıtlarına Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Diyarbakır'da Gayrimüslimler". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 42, s. 393-422.
- Kaya, Mevlüt. (2011). *Çepniler*. İstanbul.
- Keskin, Mustafa-Hüseyin Cömert. (2007). "XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği". *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*. Hazırlayan. M. Metin Hülâgüvd, Cilt III, Kayseri.
- Kuru, Alev Çakmakçoğlu. (2001). "Sinop Hızır-İlyas Zaviyesi". *Gazi Sanat Dergisi*, S. 2, s. 45-52.
- Maden, Fahri. (2016). "Alevilik-Bektaşilik'te Hızır İnanıcı ve Hızır (Hıdır) İsmiyle Anılan Alevî-Bektaşî Tekke, Türbe ve Ocakları". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 119-162.
- Muşmal, Hüseyin. (2006). "Beşehir Kenti'nde Bulunan Müesseseler ve Vakıflar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, s. 231-264.
- Ocak, Ahmet Yaşar-S.Faruki. (1986). "Zaviye". *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul, s. 468-476.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1998). "Hızırnâme". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, s. 417-419.

- (2011). “13.-15. Yüzyıllarda Anadolu’da Türk-Hıristiyan Dinî Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü”. *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- (2012). *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- (2016), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik Kalenderîler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin. (1995). *Türk Mitolojisi*. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öz, Mehmet. (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Piri Reis. (1973), *Kitâb-ı Bahriye*. C. 1, Hazırlayan. Yavuz Senemoğlu, Ankara: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. (2007). “Hızırnâme’nin Bektaşiliğine Dair Malumatı ve Hızırnâme Çerçevesinde Bektaşî Kültüründe Hızır İnancı”. *2.Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 17-18-19 Ekim, Ankara, s. 1463-1480.
- Sevin, Emine Nilüfer. (2008). “Çorum Şehri Mezar Taşları”. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Solak, İbrahim. (2004), *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, Hanifi. (2016). “Seyyid Alizâde’nin Hızırnâme’si Bağlamında Alevî Düşüncesinde Hızır İnancı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 80, s. 31-50.
- Taş, Yasin. (2014). “Şeriyye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası’ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889)”. *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 1 (3).
- Türk, Hüseyin. (2010). “Nusayrilerde Hızır İnancı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 54, s. 225-242.
- Yalçın, Alemdar- Hacı Yılmaz. (2017). *Anadolu’da Bir Oymağın Kültürel Kodları Koreşanlılar*, Ankara: Gece Yayınları.
- Yavaş, Alptekin. (2007). “Anadolu Selçuklu Köşklerinin Plan Tipleri Üzerine Tespitler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 47, S. 1, s. 203-227.
- Yereli, Ahmet Burçin vd. (2015). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ödeme Gücüne Göre Vergi Uygulamaları: 17. Yüzyılda Kadı Sicilleri Üzerine Bir İnceleme”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 209-221.

- Yıldız, Harun. (2011). "Amasya Yöresi Örneğinde Alevî/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 16, s. 471-480.
- Yörükân, Yusuf Ziya. (2005). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizim*. İstanbul: Ötüken Yayınları.